

Вывучэнне жывой народнай мовы ў 1920-я гады

Асаблівасці функцыянавання беларускай мовы ў XVIII – XIX стагоддзях не спрыялі развіццю разгалінаванай сістэмы стыляў, фарміраванню корпуса абстрактнай і тэрміналагічнай лексікі, выпрацоўцы адзінай графіка-арфаграфічнай сістэмы і г.д. Доўгі час беларуская мова была галоўным чынам сродкам вусных побытавых зносін пераважна вясковага насельніцтва. У 1920-я гады XX стагоддзя роля беларускай мовы, якая набыла статус дзяржаўнай, у жыцці краіны імкліва ўзраста, што выклікалі неадкладную патрэбу ў рознабаковым даследаванні, развіцці і ўдасканалванні яе. 20-я гады XX стагоддзя ўвайшлі ў гісторыю беларускай мовы і мовазнаўства як надзвычай выніковы ў плане шматлікіх навуковых распрацовак перыяд. Актыўная дзейнасць навукоўцаў таго часу была абумоўлена перадусім практычнай неабходнасцю зрабіць беларускую мову прыдатнай для выкарыстання ва ўсіх сферах грамадскага жыцця. Адною з першых патрабавала вырашэння праблема лексічнай неўнармаванасці беларускай мовы. Ідэі свядомага пурызму, узятыя за аснову практычнай дзейнасці, вымагалі ад тых, хто займаўся вырашэннем гэтай праблемы, арыентацыі ў першую чаргу на невычэрпныя багаці жывой народнай беларускай мовы, паколькі, як пісаў С.Некрашэвіч, “вёска, глухая, цёмная вёска, для якой незнаёма была кніжная асвета <...> на працягу шмат вякоў у чыстаце захоўвала свой найдарожшы скарб – беларускую мову” [5, с. 168], у той час як на мове жыхароў гарадоў і мястэчак – найбольш адукаванай часткі беларускага грамадства – палітычныя абставіны і моўная палітыка папярэдніх часоў пакінулі свой адбітак. На думку Я.Лёсіка, “жыццё й свежасць літаратурнай мовы можа захавацца толькі ў тым выпадку, калі нязменна трымацца народных крыніц...”. Характар сувязі і стасункаў паміж дыялектнай і літаратурнай мовай ён вобразна вызначаў наступнымі словамі: “Літаратурная мова павінна быць морам, куды ўліваюцца народныя дыялекты. Як паасобныя рэчкі гінуць у моры, падымаючы і асьвяжаючы яго ровень, так і народныя гутаркі павінны разыходзіцца ў літаратурнай мове, каб асьвяжаць яе ды павялічаць яе глыбіню й шырыню” [4, с. 115-116]. Такі падыход даў новы моцны імпульс і магчымасць далей разгортвацца дзейнасці па вывучэнні жывой народнай мовы, якую П.Бузук называў адным з важнейшых помнікаў. Пры гэтым ён адзначаў, што гэты помнік чалавечай культуры надзвычай адчувальны да розных змен, асабліва палітычных, эканамічных і культурных, якія выклікаюць “бязупынную змену становішча гаворак. Пералічаныя акалічнасці прымушаюць нас сьпяшацца з зафіксаваннем жывых гаворак. Наша спроба лінгвістычнай геаграфіі Беларусі выклікана жаданнем даць хоць прыблізны помнік аб становішчы беларускіх

дыялектаў к 1927 г., шырэй-жа кажучы, у першай чвэрці XX-га стагоддзя. Праз 20 – 30 г.г. яно, бяспрэчна, зьменіцца” [2, с. 87]. Такім чынам, тагачасныя навукоўцы ў сваёй дзейнасці зыходзілі з добра ўсвядомленай неабходнасці сабраць і зберагчы моўнае багацце народных гаворак свайго часу.

Таму невыпадкова распачалася спецыяльная работа па збіранні скарбаў народнай мовы і вывучэнні моўных асаблівасцей розных рэгіёнаў Беларусі. Так, Я.Карскі ўдакладніў раней складзеную этнаграфічную карту беларускага народа і падрабязна апісаў характэрныя асаблівасці беларускіх гаворак ў раздзеле “Белорусское наречие” манаграфіі “Русская диалектология” (Л., 1924). П.Растаргуеў даследаваў пераважна гаворкі тых раёнаў Беларусі, якія мяжуюць са Смаленскай, Бранскай і Чарнігаўскай абласцямі. У 1927 годзе ўбачыла свет яго манаграфія “Северско-белорусский говор. Исследование в области диалектологии и истории белорусских говоров”; у 1928 годзе з’явіўся артыкул “Да характарыстыкі беларускіх гаворак”, дзе апісваліся фанетычныя, акцэнталагічныя, марфалагічныя і лексічныя асаблівасці сабранага паводле разнастайных праграм матэрыялу; у 1960 годзе выйшла манаграфія “Говоры на территории Смоленщины”. У галіне дыялекталогіі і лінгвагеаграфіі плённа працаваў ужо згаданы П.Бузук, які лічыў, што “для аканчальнага высвятлення граніц беларускай мовы неабходна будзе прадпрыняць таксама і географічнае вывучэнне яе слоўніка (а таксама сынтаксысу і словаўтварэння” [2, с. 94]. Вынікі даследавання беларускіх гаворак ён выклаў ў працы “Спроба лінгвістычнае геаграфіі Беларусі. Ч. 1. Фонэтыка і марфалёгія. Вып. 1. Гаворкі Цэнтральнае і Усходняе Беларусі і суседніх мясцовасцяў Украіны і Велікарусі ў першай чвэрці XX ст.”, якая з’явілася “дыялекталагічным атласам усходняй часткі Беларусі і наогул першым дыялекталагічным атласам у славістыцы” [6, с. 230]. Акрамя таго, разам з іншымі навукоўцамі П.Бузук удзельнічаў у старэнні праграмных матэрыялаў для грунтоўнага вывучэння беларускіх гаворак: у 1927 годзе выйшла “Праграма для збірання асаблівасцей беларускіх гаворак і гаворак, пераходных да суседніх моў”, складзеная П.Бузуком і С.Некрашэвічам; у 1931 годзе – “Анкета для збірання матэрыялаў па беларускай мове”, падрыхтаваная П.Бузуком, Я.Мацюкевічам і П.Юргілевічам. Вывучэннем беларускіх гаворак займаліся таксама Я.Воўк-Левановіча, С.Некрашэвіч, Я.Станкевіч, А.Шлюбскі і іншыя навукоўцы. У вывучэнні беларускіх гаворак і распрацоўцы беларускай дыялекталогіі акрэсленага перыяду шмат увагі надавалася даследаванню пераходных гаворак, што было неабходна для вызначэння межаў усходнеславянскіх моў. Даследаванні такога кшталту праводзіліся таксама польскімі, расійскімі і ўкраінскімі навукоўцамі.

У 1925 годзе Слоўнікавай камісіяй Інбелкульту пад кіраўніцтвам С.Некрашэвіча была створана лексікаграфічная праграма па ўкладанні слоўніка жывой беларускай мовы, які планаваўся як вялікі збор беларускай лексікі. За крыніцы лексічнага матэрыялу браліся народная мова, фальклорныя запісы,

літаратурная мова і лексікаграфічныя працы [1, с. 388]. У канцы 1927 года картатэка налічвала ўжо 400 тыс. адзінак. У лістападзе 1929 года быў зацверджаны канчатковы праект слоўніка і пачалася распрацоўка слоўнікавых артыкулаў. Аднак ў сувязі з арыштам С.Некрашэвіча і яго паплечнікаў праца над слоўнікам спынілася, багатая картатэка і распрацаваныя слоўнікавыя артыкулы загінулі ў час вайны. У межах лексікаграфічнай праграмы па вывучэнні жывой беларускай мовы меркавалася ўкладанне краёвых (рэгіянальных) слоўнікаў. “...Карысць ад такіх слоўнічкаў будзе вялікая, – пісаў С.Некрашэвіч, – яны ня толькі ўзбагацяць нашу мову патрэбнымі трапнымі словамі..., але будуць мець і не малое значэнне для даследавання беларускай дыялекталёгіі” [5, с. 184]. Для збору матэрыялаў для такіх слоўнікаў былі падрыхтаваны спецыяльныя праграмы і інструкцыі. Планавалася, што слоўнікаў будзе 10 па колькасці акруг. Вынікам плённага вывучэння дыялектнай мовы стала выданне ў хуткім часе некалькіх слоўнікаў. У 1927 годзе выйшаў “Віцебскі краёвы слоўнік” М.І. Каспяровіча – першы з серыі краёвых слоўнікаў, запланаваных Інбелкультам. Праз год М.Каспяровіч склаў таксама інструкцыю “Як сабраць і ўкласці слоўнік мовы свайго раёна”, якая была рэкамендавана ў якасці практычнага дапаможніка. У 1929 годзе ўбачыў свет “Краёвы слоўнік Чэрвеньшчыны”, укладзены М.В. Шатэрнікам. У гэты ж час І.К. Бялькевічам, тагачасным дырэктарам Мсціслаўскага педтэхнікума, з дапамогай мясцовых карэспандэнтаў быў сабраны вялікі каштоўны матэрыял для “Краёвага слоўніка ўсходняй Магілёўшчыны”, выдадзенага толькі ў 1970 годзе. Гэты слоўнік даследчыкі называлі “сапраўдным скарбам, у якім адлюстравана жывая моўная стыхія беларусаў, што жывуць на левабярэжжы Дняпра” [3, с. 238]. Актыўна збіраўся матэрыял для краёвых слоўнікаў на тэрыторыі Мазырскай і Калінінскай акруг. Але, на жаль, у выніку рэпрэсій супраць многіх беларускіх навукоўцаў дыялекталагічныя і іншыя даследаванні ў нашай краіне былі спыненыя. Многія назапашаныя і нявыдадзеныя дыялекталагічныя матэрыялы загінулі ў час вайны.

Такім чынам, відавочна, што ў 1920-я гады беларускія мовазнаўцы разумелі неабходнасць своечасовага шматбаковага вывучэння жывой народнай мовы, у якой бачылі галоўную крыніцу папаўнення і развіцця слоўніка беларускай літаратурнай мовы. Шматлікія грунтоўныя тагачасныя дыялекталагічныя даследаванні сталі падмуркам, на якім у пасляваенны час працягвалася і паглыблялася вывучэнне беларускіх народных гаворак.

Літаратура

1. Беларуская мова: Энцыклапедыя / Беларус. Энцыкл.; Пад рэд. А.Я. Міхневіча; Рэдкал.; Б.І. Сачанка (гал. рэд.) і інш. – Мінск, 1994. – 654 с.
2. Бузук П. Спроба лінгвістычнае географіі Беларусі // Гісторыя беларускага мовазнаўства (1918–1941): хр. для студ.: у 2 ч. Ч. 2 / аўт.-уклад. С.М. Запрудскі, Г.І. Кулеш. – Мінск, 2008. – 259 с.
3. Гуліцкі М., Падгайскі Л. Иван Бялькевіч і яго слоўнік // Польша. – 1971. – № 7. – С. 238-243.

4. *Лёсік Я.* Некаторыя ўвагі да беларускае літаратурнае мовы // Лёсік, Я. 1921 – 1930: Зб. тв. – Мінск, 2003. – 396 с.
5. *Некрашэвіч С.* Да пытання аб укладанні слоўніка жывой беларускай мовы // Польша. – 1925. – № 5. – С. 164-186.
6. *Шакун Л.М.* Гісторыя беларускага мовазнаўства: вучэб. дапам. – Мінск, 1995. – 271 с.